

протоісрей Олександр Федчук

НЕОУНІЯ НА ВОЛИНІ у 1930-х рр.

DOI: 10.58407/litopis.230205

© О. Федчук, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8494-9066>

Одним із маловивчених явищ релігійного життя на Волині часів міжвоєнної Польщі є неоунія. **Мета** дослідження – провести аналіз розвитку неоунійного руху на Волині в 1930-х рр., оскільки цей період найменше вивчений. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що досліджені в ній матеріали, частина з яких введена автором до наукового обігу, дають змогу сформуувати уяву про особливості формування та функціонування унійних парафій на території Волинського воєводства. **Методологія** дослідження спирається на принципи історизму, об'єктивності та критичного аналізу джерельного матеріалу. Дослідити архівні джерела дало можливість застосування загальнонаукових (аналізу й синтезу, порівняння, узагальнення, статистичного) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічного, історичної реконструкції, історико-типологічного, історико-генетичного) методів. **Висновки.** Було з'ясовано, що протягом 1930-х рр. на Волині організовано загалом сім неоунійних парафій, а ще декілька спроб утворення таких осередків залишилися невдалими. Продовжили своє функціонування декілька парафій, що виникли в 1920-х рр. Порівняно з тим часом, розвиток неоунії на Волині проходив спокійніше, що стало наслідком зменшення кількості конфліктів між уніатами та православними, оскільки влада перестала дозволяти уніатам претендувати на майно православної громади. Набути значного поширення на Волині неоунійному руху не вдалося, адже він не мав тут ідейного підґрунтя й спирався виятково на побутові непорозуміння між окремими православними священниками та їх парафіянами.

Ключові слова: неоунія, Волинь, Православна Церква, біскуп Микола Чарнецький.

Неоунія (унія східного чи візантійсько-слов'янського обряду) виникла після Першої світової війни. Її було ініційовано Ватиканом для полегшення процесу приєднання до Католицької Церкви православного населення передусім колишньої Російської імперії. На Волині перший неоунійний осередок утворився в 1925 р. у с. Озеро Луцького повіту. До кінця 1920-х рр. неоунійні парафії з'явилися також у селах Цегів Горохівського повіту, Дубечне й Краска Ковельського повіту, Крутнів Кременецького повіту, Жабче Луцького повіту. Фактично в усіх цих місцях виникнення й розвиток неоунійних парафій супроводжувалися гучними конфліктами з православним населенням за право володіння парафіяльним майном – храмовими будівлями та церковною землею. Усе це знайшло відображення як у церковному та цивільному діловодстві, так і в тогочасній конфесійній та світській пресі. Натомість виникнення неоунійних осередків на Волині в 1930-х рр., як і загалом хід парафіяльного життя, були позбавлені такої гостроти, тому тогочасним процесам розвитку неоунійної конфесії приділялося менше уваги. Відтак про неоунію, що зникла на Волині до 1946 р., сьогодні відомо передусім за подіями другої половини 1920-х рр., а в її розвитку в 1930-х рр. залишається чимало білих плям. Метою цього дослідження є аналіз розвитку неоунії у Волинському воєводстві саме в 1930-х рр.

Неоунії в міжвоєнній Польщі увагу приділяло небагато вітчизняних дослідників. Варто звернути увагу на праці В.-Ю. Коваліва¹, Ю. Крамара², М. Кучерепи³, Р. Скакуна⁴, Н. Стоколос⁵ та О. Федчука⁶. В усіх цих працях проаналізовано лише окремі аспекти роз-

¹ Ковалів В.-Й. Ліквідація неоунії в Луцькій дієцезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки*. 2007. Вип. 8. С. 271–288.

² Крамар Ю. Проблема неоунії на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*. 1998. Вип. 1. С. 68–73; Його ж. Неоунійний рух на Західній Волині у міжвоєнну добу (1921–1939). *Студії і матеріали з історії Волині*. Кременець, 2015. С. 206–215.

³ Кучерепа М. Неоунія на Волині. «Да всі єдино будуть». *Міжнародна наукова конференція, присвячена історії Греко-Католицької Церкви на Волині*. Луцьк–Володимир-Волинський, 2010. С. 134–141.

⁴ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924–1939). *Ковчег*. Львів, 2007. Т. 5. С. 204–247; Його ж. «Сторож братові своєму»: агентура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939–1941 рр. *Ковчег*. Львів, 2018. Т. 8. С. 72–189.

⁵ Стоколос Н. Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 74–89.

вितку неоунії, причому в жодній із них не акцентовано на розвитку неоунійних парафій на Волині в 1930-х рр.

На початок 1930-х рр. на Волині діяли неоунійні парафії в селах Цегів, Дубечне, Краска та Жабче, а також осередок ценців-редемптористів у м. Ковелі. Окрім цього, у воєводстві функціонувало декілька греко-католицьких центрів для вихідців із Галичини, яких тут не будемо брати до уваги. До цього часу вже припинили існування унійні осередки в селах Озеро та Крутнів, втратила імпульс до розвитку неоунійна парафія в с. Жабче, адептам якої довелося віддати православним захопленій раніше храм; слабкі позиції в неоунії були в с. Цегів. Найскладнішою, серед рано посталих центрів неоунії на Волині, ситуація була в с. Дубечне, де навіть і в 1930-х рр. продовжували тривати гучні конфлікти з православним населенням за парафіяльний храм, церковні угіддя та плебанальний дім.

У березні 1930 р. Луцький єпископ Адольф Шельонжек у листі до міністра релігійних визнань та народної освіти обгрунтовував доцільність ліквідації в Дубечному православної парафії, оскільки тут, нібито, залишилося не більше двохсот православних, яких недостатньо для окремої парафії⁷. Проте це було далеким від правди, оскільки з 1928 р. в цьому селі розпочався невпинний процес повернення до православ'я, що стало наслідком місіонерської діяльності делегованого сюди духовенства. Свою роль зіграла й аморальність унійного священника Василя Гроша. Доказом безпідставності заяв католицького єпископа було майже одночасно подане до уряду клопотання православного населення Дубечного про повернення рідного храму. Підписало його 1003 особи⁸.

Оскільки аргументи православного населення ігнорувалися, священник Віталій Сагайдаківський, який тоді очолював Дубечненську парафію, вирішив 29 травня 1930 р. організувати людей на силове повернення церкви, але воно було невдалим⁹, що знову загострило міжконфесійну ситуацію в парафії. У подальшому кількість уніатів тут тільки зменшувалася. За даними повітового старости, у 1937 р. у великому с. Дубечне сповідувати унію залишилося тільки 10% мешканців, але при цьому уніатами залишалося також чимало мешканців невеликих приписних сіл – у Рокиті їх було 50%, у Лютці – 90%¹⁰. Хоча, на думку православного духовенства, уніатам цілком вистачало б каплиці, що знаходилася в Лютці, влада не дозволяла силою забрати в них побудований православними храм, яким вони користувалися до 1927 р., щоб не розпалювати протистояння. Тому чергову спробу православних зі священником Йосипом Грушецьким увійти в храм на початку 1936 р. поліція також придушила, заарештувавши й віддавши до суду кількох активістів. Прагнучи помститися, наступної ночі православні підпалили житло унійного настоятеля, який мусив тікати з Дубечного – його замінив інший священник¹¹. Одразу після приєднання Волині до складу УРСР неоунійна парафія в Дубечному розпалася й храм без зайвого клопоту повернувся до православних, якими знову стали й ті, хто до останнього продовжував триматися унії.

Не припиняли протягом 1930-х рр. свою діяльність й інші вищезгадані парафії. За подібним сценарієм, як у Дубечному, розвивався неоунійний осередок у с. Краска, де уніати також із 1927 р. користувалися православним храмом. Кількість прихильників неоунії так само поступово зменшувалася, хоча на 1930 р. їх було значно більше за православних: 747 осіб проти 202¹². Не маючи доброго організатора в особі настоятеля, православні мешканці Краски не намагалися повернути храм, але одразу після початку Другої світової війни унія тут також зникла.

Третім місцем, де уніати користувалися православним храмом, було с. Цегів, але там ситуація кардинально різнилася. Річ у тім, що настоятелю унійної парафії Олексію Пелипенку вдалося, за сприяння цивільної влади, отримати в користування старий сільський храм, яким православні вже фактично не користувалися, побудувавши новий. Протягом 1930-х рр. тут тривали заведені ще раніше судові справи за право володіння парафіяльним майном. Лише в 1937 р. православні виграли суд за церковний дім¹³. Увесь цей час унійна парафія в Цегові залишалася маломічною, нерідко залишаючись без священника.

Слабкою була й парафія в с. Жабче, яку дуже підірвало повернення православним у 1929 р. храму, чому передувало майже тижневе голодування 152 православних селян у за-

⁶ Федчук О. Жабченська трагедія (з історії неоунії на Волині). Луцьк, 2015. 80 с.

⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie (AAN, MWR i OP). 392, k. 198–199.

⁸ Ibid. K. 223–224, 231–246.

⁹ Ibid. K. 261–262.

¹⁰ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 60. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 30.

¹¹ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1936. № 2. S. 63.

¹² Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 148. Оп. 2. Спр. 554. Арк. 215.

¹³ ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 1489. Арк. 1–42.

критому зсередини храмі (події відбувалися наприкінці лютого 1929 р.)¹⁴. Хоча влада й профінансувала будівництво нової унійної каплиці в Жабчому, вона мала мало відвідувачів і неодноразово залишалася без священника.

Специфічною була унійна парафія при місії редемптористів у м. Ковелі. Прибувши сюди в 1927 р. й оселившись в орендованому приміщенні, перегодом місіонери змогли добре закріпитися тут, отримавши в 1931 р. колишній православний храм, раніше перетворений владою на гарнізонний костел, а також землю для будівництва монастиря, приміщення якого було освячене 16 жовтня 1932 р. апостольським візитатором уніатів Волині й Полісся біскупом Миколою Чарнецьким, який сам тут проживав¹⁵. Піднесення Ковельської місії редемптористів співпало з архієрейським свяченням М. Чарнецького в Римі в 1931 р. Хоча основним завданням редемптористів було обслуговування галицьких колоністів – греко-католиків, які оселилися в різних куточках Волині, їх місія в місті поширювалася й на православне населення. Інформація про успіхи неоунії в Ковелі кардинально різнилася, залежно від джерела її поширення. Так, в єзуїтському часописі «Oriens» у 1933 р. переконували читачів у тому, що «в Ковелі все більше людей цікавиться діяльністю редемптористів і зголошується до унії»¹⁶, а в 1934 р. лише протягом Великого посту й на Пасху до східного обряду приєдналося близько сотні осіб¹⁷. Натомість, місцеве православне духовенство оцінювало кількість уніатів у Ковелі на середину 1930-х рр. у 60–80 осіб, не рахуючи вихідців з Галичини¹⁸. У будь-якому випадку, деякі успіхи серед православного населення редемптористи в Ковелі мали, але цілком очевидно, що вони значно перебільшувалися зацікавленими особами.

Специфічною була й унійна парафія при Дубенській семінарії східного обряду. Формально її засновано в 1928 р., але нормальне функціонування закладу розпочалося лише в 1931 р. В уніатському середовищі переконували, що розміщення в Дубному семінарії перетворило місто на один із основних центрів неоунії на Волині. Заміняючи парафію, семінарія притягувала до себе вірян, які задовольняли у її храмі всі свої релігійні потреби. Лише в 1936 р. в Дубному начебто було приєднано до неоунії 39 осіб. Із кожним роком семінарський храм все більше й більше відвідувало вихідців із Галичини, а на Пасху 1936 р. в церкву прийшло понад тисячу осіб¹⁹. Водночас православне духовенство не помічало в Дубному якихось особливих успіхів уніатів, що в 1935 р. зазначав Волинський єпархіальний місіонер: «У Дубенському повіті, цьому центрі унійного руху, з приводу перебування в Дубні папської семінарії всхіднього обряду, унія великого успіху не має. В самому місті семінарські будинки й костел стоять обідрані, псуючи загальний вигляд міста»²⁰.

Тепер слід звернути увагу на ті неоунійні парафії, які з'явилися на Волині у 1930-х рр. Перша з них, за хронологією, виникла в с. Великі Кусківці Кременецького повіту, де православний священник втратив авторитет через непомірні матеріальні запити. Вірогідно, свою роль у виникненні неоунійного руху відіграли вихідці з Галичини, які проживали тут. Разом із місцевими конвертитами, котрих нараховувалося декілька сотень, вони вирішили будувати в селі свій храм, місце для якого обрали на землі православної парафії. Однак після подій у Жабчому влада, не бажаючи виникнення нових «гарячих точок», почала відмовляти уніатам у претензіях на майно православних громад. Чи не вперше таку принциповість було виявлено саме у Великих Кусківцях, а тому виділяти місце під храм на своїй приватній землі довелося місцевому уродженцю Афіногену Арабському – колишньому православному псаломщику, який і став одним із організаторів у селі неоунійної парафії²¹.

Освячення новозбудованого унійного храму у вказаному селі 3 вересня 1933 р. провів біскуп Микола Чарнецький. Це стало знаковою подією для волинських уніатів, оскільки йдеться про перший для них кам'яний храм у воєводстві²². Однак сподівання зацікавлених осіб на те, що це позитивно вплине на подальше поширення неоунії як у самих Великих Кусківцях, так і в околицях, не справдилося. Волинський єпархіальний місіонер протоєрей Серафим Казновецький у 1935 р. стверджував, що неоунія «не має великого впливу не тільки на оточуючі села, а й на православних тої ж парафії, а то для того, що в самих уніатів на протязі року в парафіяльному житті не було спокою»²³. На середину 1937 р. у

¹⁴ Див.: Федчук О. Жабченська трагедія... С. 1–80.

¹⁵ З успіхів унії у Ковлі. *Діло*. 1932. № 235. С. 3.

¹⁶ *Wiadomości z Wołynia. Oriens*. 1933. № 2. S. 62.

¹⁷ *Na różnych placówkach unijnych. Oriens*. 1934. № 3. S. 92.

¹⁸ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 189. Арк. 10.

¹⁹ *Wiadomości i notatki. Oriens*. 1937. № 3. S. 95.

²⁰ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 183. Арк. 2.

²¹ Там само. Арк. 4.

²² Успіхи унійної акції на Волині. *Діло*. 1933. № 268. С. 2.

²³ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 183. Арк. 4.

Волинському воєводському уряді нарахували 185 уніатів²⁴. У 1938 р. новозбудований храм залишився без настоятеля, а ключі забрав католицький декан, через що почали циркулювати чутки, що церкву перетворять на католицький костел. За словами православного благочинного, у Великих Кусківцях напередодні Другої світової війни залишалося не більше п'ятдесяти уніатів²⁵.

Лише частково відрізнялася від інших місць причина виникнення неоунійного осередку в с. Застав'я Рівненського повіту. Тривалий час це село входило до однієї парафії з містечком Межиричі, однак між мешканцями двох населених пунктів, у кожному з яких була своя церква, почали виникати непорозуміння, що спричинило бажання заставців, до яких приєдналися й жителі с. Дивень, поділити парафію. Важливим аргументом на їх користь було те, що саме в Застав'ї знаходилося плебанальне житло й 35 гектарів парафіяльної землі. Однак найбільше, на що погодилася консисторія, це прислати на спільну парафію другого священника, який мав би постійно служити саме в Застав'ї²⁶. Це мало заспокоїло селян, котрі якийсь час ще продовжували їздити в консисторію й навіть декілька разів побували у Варшавського митрополита, а влітку 1931 р. більшістю голосів прийняли рішення про перехід у неоунію. Як стверджував Рівненський повітовий староста, цього бажали близько 80% мешканців Застав'я (загальна кількість населення 506 осіб) та 30% мешканців Дивня (зі 640 осіб)²⁷.

23 серпня 1931 р. присланий у Застав'я Луцькою курією «перельот» ієромонах Серафим (Яросевич) звершив тут перше унійне богослужіння. Для забезпечення духовних потреб уніати прагнули отримати в своє розпорядження православний храм, але це їм не вдалося. Ця обставина, як і звична для Луцької курії проблема з браком унійного духовенства, стала причиною того, що до кінця 1931 р. унійний священник служив у Застав'ї лише двічі. Друге богослужіння, наприкінці грудня, відбувалося в сільському магазині за участі двохсот осіб²⁸.

На початку 1932 р. Рівненський повітовий староста обґрунтував перед Волинським воєводою небажаність подальшої унійної агітації в Застав'ї²⁹, але в Луцькій курії не збиралися відступати від намірів організувати тут парафію. 25 березня 1932 р. Луцький біскуп, нарешті, прислав сюди настоятеля, яким став «перельот» ігумен Нифонт (Ведмідь). Майже одразу після свого прибуття в Застав'я він організував звернення своїх прихильників до повітового старости з проханням передати їм ключі від церкви³⁰. Але не чекаючи на відповідь, у ніч на 17 квітня 1932 р. уніати намагалися вдертися до храму, що їм не вдалося³¹. Невдовзі було зафіксовано ще одну спробу їхнього незаконного проникнення в церкву, через що протягом цілого літа православні щоночі виставляли біля храму варту 15–20 осіб³². А прихильники унії тимчасом молилися то на полі, то в хаті-читальні, то в колишньому магазину.

Зрештою, від спроб отримати діючу церкву в Застав'ї уніатам довелося відмовитися. Не вдалося їм отримати й ділянку землі, на що так сподівався Нифонт (Ведмідь), котрий у липні 1932 р. подав у воєводський земельний відділ прохання про наділення унійної парафії землею. Відмову було мотивовано відсутністю вільної землі, оскільки прийнятий у державну власність Межирицький маєток уже був розділений³³.

У подальшому в неоунійній парафії в Застав'ї почалися кризові явища, які виражалися в притаманих багатом унійним осередкам на Волині в 1930-х рр. внутрішніх конфліктах – чи то всередині кліру, чи між священником і паствою. У Застав'ї не могли помириться між собою настоятель і дяк, які так сварилися, що в курії вирішили за краще прибрати їх обох із парафії, після чого тут на якийсь час знову не стало свого священника. Зрозуміло, що за таких обставин важко було сподіватися на зростання кількості adeptів неоунії. У 1934 р. в єзуїтському часописі «Oriens» повідомлялося, що загалом у Застав'ї до 150 уніатів³⁴.

У 1935 р. парафію очолив випускник Дубенської семінарії східного обряду Йосип Гадучевич, який одразу розпочав роботу з молоддю. Православний єпархіальний місіонер описував це так: «Маючи радіоапарат, він влаштовує слуховиська для населення, а з вчащаючими до нього проводить бесіди. На ті слуховиська й бесіди він запрошує й право-

²⁴ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 99.

²⁵ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 190. Арк. 14.

²⁶ Сагайдаківський В. Правди не втопити. Торонто, 1977. С. 37–42.

²⁷ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 9.

²⁸ Там само. Арк. 8.

²⁹ Там само. Арк. 11.

³⁰ Там само. Арк. 19.

³¹ Там само. Арк. 21.

³² ДАВО. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 77.

³³ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 35.

³⁴ Na różnych placówkach unijnych. *Oriens*. 1934. № 3. S. 92.

славних молодь та старших. Видно, що він має деякий вплив, бо в тій виставі, яку він має поставити в різдвяні свята, мають приймати уділ й православні парубки та дівчата»³⁵.

Отець Йосип пробує у Застав'ї до 1938 р. Православне духовенство стверджувало, що йому не вдалося набути нових adeptів, бо на 1937 р. тут нараховували менше сотні уніатів³⁶. Однак, вірогідно, саме він розпочав будівництво в селі унійної церкви, яку біскуп Микола Чарнецький освятив уже 23 травня 1939 р.³⁷ Вона стала останньою культовою спорудою на Волині, яка була побудована тут уніатами.

Ще одна неоунійна парафія в Рівненському повіті з'явилася в 1934 р. у с. М'ятин. Причини її появи були подібними до Застав'я – проігнороване консисторією бажання місцевих селян відділитися від парафії с. Посягва й переоформлення парафіяльним настоятелем землі М'ятинської церкви на головний парафіяльний храм у Посягві. Скориставшись цим, Рівненський католицький декан намовив ображених селян звернутися до Луцької курії з проханням призначити їм унійного священника³⁸. Місцеві уніати стверджували, що віру змінили всі без винятку парафіяни, а православний благочинний 6-го округу Рівненського повіту називав цифру в 750 осіб³⁹.

Перше богослужіння для нових уніатів присланий сюди «перельот» Іліан (Гук) 29 липня 1934 р. провів у місцевій православній церкві. Однак після цього повітовий староста наказав запечатати храм. Відтоді унійні богослужіння відбувалися просто неба. Уніати ставили перед воєводою питання про повернення храму, але, зрозумівши безперспективність цих клопотань, зайнялися будівництвом власної каплиці, для якої отримали землю в дар від одного з селян. Одночасно було побудовано плебанальне житло, в якому вирішили звершувати богослужіння до будівництва каплиці. Утім, у цей процес втрутилася влада, яка знайшла низку порушень із передачею землі та вже проведеним будівництвом житла, яке було призупинене 9 листопада 1934 р.⁴⁰

У лютому 1935 р. чотириста мешканців М'ятини звернулися до Луцького біскупа з проханням про допомогу в поверненні храму, який залишався замкнутим. Прохачі стверджували, що православних у селі не залишилося⁴¹. Однак клопотання біскупа Адольфа Шельонжека залишилося без наслідків, після чого уніати вирішили, попри відсутність дозволів, таки побудувати свій храм. Звести його зуміли дуже швидко, але місцева влада спершу відмовлялася санкціонувати відкриття храму, збудованого свавільно⁴². Утім, 2 червня 1935 р. біскупу Миколі Чарнецькому таки вдалося його освятити⁴³.

Улітку 1937 р. ієромонах Іліан (Гук) зробив спробу повернутися в православ'я. Разом із ним відповідне клопотання у Волинську духовну консисторію підписало сто осіб⁴⁴. Із якихось причин незабаром священник відмовився від свого підпису, після чого був переведений біскупом на іншу парафію⁴⁵. Згідно урядової статистики, на червень 1937 р. М'ятинська неоунійна парафія була доволі великою, нараховуючи 1095 вірян. Однак православна сторона на початок 1938 р. вказувала кількість – 703 уніатів⁴⁶.

Одночасно з мешканцями М'ятини в неоунію вирішили перейти селяни з Гаїв-Лев'ятинських Дубенського повіту. Причина була традиційною – конфлікт селян із парафіяльним священником. Групову заяву про перехід в унію Волинському архієпископу Олексію (Громадському) мешканці села написали в липні 1934 р.⁴⁷ Як і в інших місцях, adeptи неоунії спробували забрати тут православний храм, в якому вже розпочав богослужіння православний священник, причому зробили це методом штурму. Ця спроба уніатів була вдалою, і тут почав служити «перельот» Федір Пасічник. Однак через декілька місяців ситуація в селі поступово почала змінюватися на користь православних, частина колишніх прихильників унії відвернулася від неї.

22 грудня 1934 р. представники влади забрали в уніатів церкву й запечатали її. Воєвода погоджувався повернути храм православній громаді, але просив архієпископа Олексія, щоб той призначив на цю парафію відповідального священника, котрий «своїм тактом спричинив би до цілковитої ліквідації пропаганди унії»⁴⁸. Навесні 1935 р. факт незаконно-

³⁵ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 183. Арк. 6.

³⁶ Там само. Спр. 190. Арк. 22.

³⁷ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1939. № 4. S. 126.

³⁸ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 37.

³⁹ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 188. Арк. 53.

⁴⁰ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 41.

⁴¹ Там само. Арк. 47, 52.

⁴² Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1935. № 1. S. 30.

⁴³ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1935. № 4. S. 128.

⁴⁴ Повернення до Православ'я? *Церква і нарід*. 1937. № 15–16. С. 547–548.

⁴⁵ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 85.

⁴⁶ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 190. Арк. 26.

⁴⁷ ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 24.

⁴⁸ ААН, МВР і ОР. 392. к. 285.

го захоплення храму уніатами було визнано Радивилівським міським судом, а ще через рік цей же суд остаточно віддав його православним⁴⁹. Це призвело до певного загострення міжконфесійних взаємин у Гаях-Лев'ятинських. Зокрема, бійкою завершилося святкування з приводу відновлення у церкві православних богослужінь⁵⁰.

Після усунення з храму уніати почали звершувати богослужіння в приватних помешканнях, а інколи – в католицьких каплицях. Настоятелем парафії залишався Федір Пасічник. Проживав він в іншому селі, що в «Oriens» пояснювали так: «Вести мову про будівництво в Гаях церковного житла не можна через брак коштів, так і через неприхильність до унії з боку визначальних чинників»⁵¹. Згідно православної статистики, в селі було не більше за трьохсот уніатів, але католицькі джерела переконували, що їх тут – близько п'ятисот осіб.

У 1933 р., через конфлікт частини парафіян із консисторією з приводу священника, неоунія з'явилася в с. Тутовичі Сарненського повіту. Опікуватися новою парафією було доручено «перельоту» Ксенофонту Керші. Лише нетривалий час уніати змогли проводити богослужіння в православному храмі, який влада потім замкнула⁵². Згодом воєвода прийняв рішення повернути церкву православному населенню, але в унійних колах це вважали безпідставним, оскільки майже всі місцеві селяни перейшли в неоунію⁵³. У травні 1934 р. було освячене місце під будівництво в Тутовичах унійної каплиці⁵⁴, але приступити до цієї роботи доволі довго не дозволяла влада. Служив у Тутовичах ієромонах Микита (Денисенко-Курдибанський). Згідно урядової статистики, на 1 січня 1938 р. в селі було 1100 уніатів⁵⁵.

Якщо в кожному з вищезгаданих сіл причиною появи неоунії стали матеріальні конфлікти всередині парафії, якими користалися в Луцькій курії, то виникнення неоунійних парафій у Луцьку та Рівному мало інше підґрунтя. По-суті, тільки у цих двох містах (не беремо до уваги специфічні унійні осередки при Дубенській семінарії та місії редемптористів у Ковелі) неоунійні парафії не виділилися із «проблемної» православної парафії, а були організовані з чистого аркуша.

Перша з них виникла в Луцьку, який був воєводським центром, у 1934 р., хоча унійні богослужіння влаштувалися в місті й раніше. Настоятелем новоутвореної парафії, якій виділено каплицю при католицькій семінарії, призначено випускника Дубенської семінарії Василя Артем'єва. Утім, як етнічний росіянин, він не влаштував деяких парафіян, котрі почали бойкотувати богослужіння. Луцькі уніати сподівалися, що їм призначать українця, після чого хотіли винайняти в центрі міста приміщення для облаштування своєї каплиці⁵⁶. Але В. Артем'єв так і залишився на своїй посаді, за винятком нетривалого переведення на інше місце в 1938 р.⁵⁷ Власного приміщення уніати м. Луцька так і не знайшли, отримавши від Луцької курії каплицю на римо-католицькому цвинтарі. Членами цієї парафії себе вважали небагато людей – до двохсот осіб, більша частина з яких були вихідцями з Галичини. За повідомленням Луцького староства, дехто з православних м. Луцька перейшов на позиції неоунії завдяки місіонерській діяльності унійного духовенства, а інші – через непорозуміння з православною духовною владою⁵⁸. Однак православні джерела переконують у тому, що Василь Артем'єв служив у Луцьку для галичан⁵⁹.

Останньою на Волині в 1936 р. організаційно оформилася неоунійна парафія в Рівному. Її настоятелем став уже згадуваний «перельот» Василь Грош⁶⁰, котрий був змушений тікати з Дубечного. Для потреб цієї парафії католики віддали одну з міських каплиць. У Рівному діяла одна з найменших неоунійних парафій, що нараховувала до сотні осіб⁶¹. Однією з негативних ознак її розвитку стали конфлікти між представниками галицької спільноти та місцевими вихідцями. Якщо перші вимагали, щоб богослужіння відбувалися українською мовою, як на Галичині, то інших влаштувала слов'янська мова богослужіння. Все завершилося відходом греко-католиків із Галичини від цієї парафії, яку з 1938 р. стали відвідувати лише нечисленні конвертити⁶².

⁴⁹ ААН, МВР і ОР. 392. к. 286.

⁵⁰ Audiat et altera pars. *Діло*. 1936. № 121. С. 3.

⁵¹ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1938. № 6. S. 191.

⁵² Z Wołynia. *Oriens*. 1933. № 5. S. 156.

⁵³ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1933. № 6. S. 188.

⁵⁴ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1934. № 4. S. 128.

⁵⁵ ААН, МВР і ОР. 416. к. 313.

⁵⁶ З поступів унійної акції на Волині. *Діло*. 1934. № 151. С. 2.

⁵⁷ Wiadomości i notatki. *Oriens*. 1938. № 6. S. 191.

⁵⁸ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 96.

⁵⁹ ДАТО. Ф. 148. Оп. 5. Спр. 190. Арк. 16.

⁶⁰ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1853. Арк. 100.

⁶¹ ААН, МВР і ОР. 416. к. 310–313.

⁶² ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4129. Арк. 13.

У цілому ж на кінець міжвоєнного періоду на Волині влада нараховувала чотирнадцять неоунійних парафій і понад десять тисяч вірних (але в числі адептів враховано й вихідців із Галичини разом із їхніми громадами)⁶³. Після встановлення радянської влади діючими залишилися неоунійні громади в Ковелі, Луцьку, Рівному, Жабчому, Великих Кусківцях, М'ятині, Застав'ї, Тутовичах тощо⁶⁴. Остаточне зникнення неоунії на Волині пов'язане з реалізованим радянською владою протягом 1945–1946 рр. курсом на ліквідацію УГКЦ.

Отже, протягом 1930-х рр. на Волині з'явилося сім нових неоунійних парафій, які, разом із місією редемптористів у Ковелі та семінарією в Дубному, додалися до організованих у 1920-х рр. парафій. Їх виникнення, за винятком луцької і рівненської, стало наслідком конфліктних ситуацій всередині сільських парафій, вирішити які не зуміли в духовній консисторії. Розвиток унійного руху на Волині в 1930-х рр., порівняно з др. пол. 1920-х рр., вирізнявся меншою кількістю затяжних конфліктів між православними та унійними вірянами, оскільки цивільна влада перестала дозволяти уніатам претендувати на нерухоме майно православної громади. Це й пояснює будівництво в кількох селах унійних храмів і каплиць. Отримати дозволи на таке будівництво унійним громадам також було важко, оскільки влада, оцінивши наслідки для суспільної безпеки конфліктів кінця 1920-х рр., не була зацікавлена в поширенні неоунії. Характерним явищем для 1930-х рр. став брак неоунійних священиків, через що діючі в 1930-х рр. парафії на тривалий час залишалися без своїх настоятелів. Разом із нестачею типових храмів, це було одним із чинників слабкого розвитку неоунії на Волині. Свою роль відіграли й внутрішні конфлікти в низці парафій. Загалом адепти неоунії у воєводстві здебільшого не мали якихось твердих догматичних переконань і їх відхід від Православ'я був пов'язаний тільки з образами та матеріальним розрахунками. Саме тому частина унійних парафій на Волині зникла вже наприкінці 1939 р., а інші влада без особливих зусиль ліквідувала до кінця 1945 р.

References

- Fedchuk, O. (2015). Zhabchenska tragediia (z istorii neounii na Volyni) [The tragedy of Zhabcha (on the history of Neo-Union in Volyn)]. Lutsk, Ukraine.
- Kovaliv, V.-I. (2007). Likvidatsiia neounii v Lutskii diietsezii [Liquidation of the Neo-Union in the Lutsk Diocese]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia: Istorychni nauky – Scientific notes of the National university of «Ostroh academy». Series: Historical sciences, 8*, P. 271–288.
- Kramar, Yu. (1998). Problema neounii na Volyni u mizhvoiennyi period [The problem of Neo-Union in Volyn in the interwar period]. *Naukovi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky – Scientific bulletin of Volyn state university. Historical sciences, 1*. P. 68–73.
- Kramar, Yu. (2013). Neouniinyi rukh na Zakhidnii Volyni u mizhvoiennu dobu (1921–1939) [The Neo-Union movement in Western Volyn in the interwar period (1921–1939)]. *Studii i materialy z istorii Volyni – Studies and materials on the history of Volyn*, P. 206–215.
- Kucherepa, M. (2010). Neouniia na Volyni. «Da vsy yedyno budut» [Neo-Union in Volyn. «Let everyone will be one»]. Lutsk–Volodymyr-Volynskiyi.
- Skakun, R. (2007). «Nova unii» u Druhii Rechi Pospolytii (1924–1939) [«Neo-Union» in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (1924–1939)]. *Kovchek – Ark*, 5, P. 204–247.
- Skakun, R. (2018). «Storozh bratovi svoiemu»: ahentura orhaniv bezpeky SRSR u seredovysychi hreko-katolytskoho dukhovenstva v 1939–1941 rokakh [«The watcher over his brother»: the agency of the security agencies of the USSR among the Greek Catholic clergy in 1939–1941]. *Kovchek – Ark*, 8, P. 72–189.
- Stokolos, N. (1999). Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi (1923–1939 rr.) [Neo-Union as an experiment of the Eastern policy of the Vatican in Poland (1923–1939)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 4, P. 74–89.

Федчук Олександр Миколайович, протоієрей – кандидат історичних наук, проректор із наукової роботи Волинської духовної семінарії (Проспект Свободи, 15, Львів, 79000, Україна).

Fedchuk Olexander, archpriest – candidate of historical science, Volyn Orthodox theological seminary, scientific division vice-rector (15 Svobody Avenue, Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: ol_fedchuk@ukr.net

⁶³ Там само. Спр. 1853. Арк. 97–100.

⁶⁴ Скакун Р. «Сторож братові своєму»... С. 160.

NEO-UNION IN VOLYN in 1930s

One of the little-studied phenomena of religious life in Volyn during the interwar period in Poland is neo-union. **The purpose** of this study is to analyze the development of the neo-union movement in Volyn in 1930s, since this period is the least studied. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that the materials researched in it, some of which were introduced by the author into scientific circulation, make it possible to get an idea of the peculiarities of the formation and functioning of the Uniate parishes in the territory of Volyn Voivodeship. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and critical analysis of source material. The investigation of archival sources allowed the use of general scientific methods (analysis and synthesis, comparison, generalisation, statistical) and special historical ones (problematic-chronological, historical reconstruction, historical-typological, historico-genetic). **Conclusions.** It was found out that during 1930s, a total of seven neo-Union parishes were organized in Volyn, and several more attempts to create neo-Union centers were unsuccessful. Several parishes that appeared in 1920s continued to function. Compared to that time, the development of the Neo-Union in Volyn was more peaceful, which was the result of a decrease in the number of conflicts between the Uniates and the Orthodox, since the authorities stopped allowing the Uniates to claim the property of the Orthodox community. The neo-Union movement did not succeed in spreading significantly in Volyn, because it had no ideological basis here and relied exclusively on everyday misunderstandings between individual Orthodox priests and their parishioners.

Key words: Neo-Union, Volyn, Orthodox Church, Bishop Mykola Charnetsky.

Дата подання: 27 березня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 квітня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Федчук, О. Неоунія на Волині у 1930-х рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 45–52. DOI: 10.58407/litopis.230205.

Цитування за стандартом APA

Fedchuk, O. (2023). Neouniia na Volyni u 1930-kh rr. [Neo-union in Volyn in 1930s]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2. P. 45–52. DOI: 10.58407/litopis.230205.

